

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.22>

П. А. Соболевський

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>

кандидат філософських наук, докторант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Вступ. Філософія повсякденної мови постає як певний вид мовної та філософської практики, який активно застосовували молоді вчені у Оксфордському університеті після закінчення Другої світової війни. Цей філософський напрям також відомий під назвами «Оксфордська філософія» та «Аналіз повсякденної мови». Він постає як критика тогочасної панівної традиції викладання філософії в університетах Великої Британії, і одразу зустрів з боку більш старших філософів та викладачів вагомий спротив. Британські інтелектуали того часу вважали теоретичні напрацювання молодих колег «шкідливою забавкою».

Сер Дж. Дж. Уорнок у своїх роботах, присвячених філософії повсякденної мови, що згодом увійшли до класичної збірки «The Routledge Encyclopedia of Philosophy» (вийшла друком у 1998 році у Великій Британії), зазначав, що цей напрям філософування відрізнявся від більшості інших. Цю назву частіше застосовували критики цього методу для узагальнення основних положень, які піддавалися сумніву [13, р. 147]. Самі представники філософії повсякденної мови не часто визнавали себе учасниками деякого визначеного руху у філософії. Саме тому, перед істориками філософії постає важлива і складна задача уточнити основні положення, систематизувати та узагальнити основні ідеї, визначити траєкторію розвитку філософії повсякденної мови та віднайти її основи в сучасних наукових розвідках, зокрема, в межах експериментальної філософії.

Метою статті є уточнення ключових положень філософії повсякденної мови як основи для майбутніх стратегій дослідження в межах експериментальної філософії.

Виклад основного матеріалу. Метод філософії повсякденної мови передбачав дослідження виразів природної мови в конкретній ситуації вживання. Головні теоретичні засади було сформульовано в пізніших працях віденського філософа Л. Вітгенштайна, а також роботах британських вчених Дж. Остіна, Г. Райла, Дж. Віздома, Дж. Мура та ін. Л. Вітгенштайн сформулював класичне для філософії повсякденної мови гасло «Вживання як значення», а у роботі «Філософські дослідження» (1953) австрійський філософ визначив ключові ідеї. При вирішенні філософських

проблем розуміння того, як використовується мова, є важливішим, ніж конвенційне значення слів, які вживає мовець. Іншими словами, контекст, у якому промовляється висловлювання, є більш корисним для визначення його значення, ніж його імпліцитний семантичний контекст.

Є. Фішер (Eugen Fischer) зазначає, що «філософія повсякденної мови розглядає філософські питання та проблеми шляхом дослідження повсякденної мови і здорового глузду (common sense), зокрема, як люди зазвичай говорять і що вони зазвичай думають про тему, що їх цікавить (знання, пізнання, відповідальність)» [5, р. 102].

Філософи повсякденної мови не є загальноприйнятою доктриною чи філософською школою. Однак деякі дослідники справедливо виокремлюють деякі етапи розвитку ключових ідей. Перший етап, який умовно можна назвати «класичним», представлений роботами Дж. Остіна та Г. Райла. Другий етап, який умовно можна назвати «ною хвилею» філософії повсякденної мови, представлений роботами А. База, Є. Фішера, М. Густафсона та Р. Сьорлі. Другий етап прийшов на зміну доволі тривалому періоду занепаду та затишшя в межах філософії повсякденної мови. Справа в тім, що з роботами П. Грайса, якого вважають одним з найбільш важливих представників цього руху, автором прагматичного компонента висловлювання, який отримав назву імплікатури спілкування. Саме з ім'ям П. Грайса і його прагматикою пов'язують «завершення школи повсякденної мови». Однак, велика кількість нових статей та програм дослідження спростовують думку про смерть цього методу філософування. Зокрема, одним з варіантів продовження філософії повсякденної мови можна розглядати деякі аспекти експериментальної філософії.

Разом із запропонованою авторською періодизацією, існує розподіл на *конструктивну* та *критичну* філософію повсякденної мови [7, р. 557]. Н. Хансен в роботі «Ніхто б так не говорив!» зазначав: «Конструктивний проект складається зі спостережень про те, як зазвичай використовуються філософсько значущі вирази, і використовує ці спостереження для підтримки висновків про нелінгвістичні аспекти світу» [7, р. 557].

Тут варто звернутися до першоджерела, а саме до класичної роботи Дж. Остіна «Просити вибачення» («A plea for excuses», 1956). Дж. Остін зазначає, що коли філософ досліджує які слова та вирази мають бути застосовані в тій чи іншій ситуації спілкування, він дивиться не просто на слова, чи значення цих слів, але й на саму ситуацію, яку ці слова описують. «Ми використовуємо загострене усвідомлення слів, щоб загострити наше сприйняття явищ, хоча слова не є остаточним арбітром», – зазначає філософ [1, р. 8].

Класичним прикладом саме конструктивного проекту в межах філософії повсякденної мови є дослідження проблеми «свободи» та «відповідальності» Дж. Остіна, яке він здійснює через аналіз різних ситуацій вживання слів «помилково», «випадково», «навмисно». Так само до конструктивного проекту можна віднести дослідження Дж. Остіном проблеми «інших свідомостей» (other minds), яке філософ розкриває через аналіз відмінностей вживання слів «я знаю» та «я обіцяю».

Те, що конструктивний підхід в межах філософії повсякденної мови є саме окремим проектом, підтверджує наявність сучасних інтерпретацій цього методу. Серед сучасних дослідників конструктивний підхід до аналізу виразів природної мови застосовують філософи-експериментатори. Зокрема, контекстуалісти К. ДеРоуз та П. Ладлоу досліджують природу людського знання шляхом спостереження за природною умовою вживання слова «знати».

ДеРоуз зокрема зазначав: «Таким чином, контекстуалізм та інваріантизм, як пояснено вище, є позиціями щодо атрибуції знання (речення, що приписують знання суб'єкту) і заперечення знання – точніше, тези щодо їх істиннісних умов. На жаль, і дуже часто це, як відомо, викликає заперечення: «Ваш контекстуалізм – це зовсім не теорія про знання; це просто теорія про атрибуцію знань. Як таке, це взагалі не частина епістемології, а радше філософії мови» [3, р. 18].

П. Ладлоу також наголошував на важливості контексту для атрибуції знання: «Відповідно до тези контекстуалізму в епістемології, багато наших атрибутів знань (включаючи самоатрибуції) залежать від контексту. Тобто конкретне приписування знання, висловлене в одному контексті, може бути істинним, тоді як більш-менш те саме приписування, висловлене в контексті з різними епістемічними стандартами, може бути хибним. Як правило, можна вважати контексти з нижчими епістемічними стандартами як проведення неформальних чатів у барі, тоді як вищі стандарти можуть мати місце в суді або обговорення скептицизму на уроці епістемології» [9, р. 1].

Філософи-експериментатори пропонують іншу тактику дослідження. Вони адаптують емпіричні

методи дослідження, які застосовують когнітивні науки, для аналізу філософських понять, припускаючи, що поняття вірно застосовані до тих частин реальності, які ці поняття представляють.

Пінільос А. (Pinillos A.) в статті «Знання, експерименти та практичні інтереси» зазначає: «Я описую деякі нові експериментальні методи та результати, які проливають світло на наше звичайне використання «знань». Представлені тут результати можна елегантно пояснити шляхом прийняття відносного інтересу або «антиінтелектуального» розуміння знання, нової ідеї, яка набирає поширення у філософії» [11, р. 194].

Основне методологічне припущення, яке приймає дослідник, полягає в тому, що інформація про поведінку та психічні стани звичайних людей, включаючи ретельне спостереження за тим, як вони вживають слово «знання», може бути доречною для оцінки конкуруючих теорій знання.

На думку Хансена, хоча припущення, що лежать в основі конструктивного проекту філософії повсякденної мови, не є «екзотичними» для сучасних дослідників, критичний проект, навпаки, не знайшов багатьох прихильників у сучасній філософії [7, р. 559].

Критичний проект в межах філософії повсякденної мови застосовує метод аналізу повсякденної ситуації вживання висловлювання як інструмент для критики. Філософи в межах цього напряму дослідження прагнуть «розчинити» деякі давні філософські проблеми, для чого виявляється відхилення від усталеного лінгвістичного вживання і здорового глузду. Цей проект у філософії повсякденної мови містить звинувачення в тому, що філософи виробляють «нісенітницю» або вдаються до створення нерозв'язних філософських проблем, коли відходять від повсякденного способу вживання мови або ігнорують його. До класичних прикладів критичного проекту зазвичай відносять зауваження Л.Вітгенштайна щодо ситуації із перебуванням біля ліжка хворої людини. Австрійський філософ зазначає, що дивлячись уважно в обличчя хворому запитання «Я знаю, що тут лежить хворий?», або «Я не знаю, що тут лежить хворий?» втрачають сенс. Дж. Остін в свою чергу скептично ставився до філософського аналізу поняття «безпосередньо», значення якого багатьма філософськими дискусіями було доведено до абсурду.

Серед сучасних прихильників критичного проекту філософії повсякденної мови варто відзначити А. База. На думку філософа, «основна програма» аналітичної філософії є фундаментальною хибою. Хансен наводить більш строгу оцінку поглядів А. База, вказуючи, що ми насправді не розуміємо зміст того, про що нас запитують, коли маємо справу з філософськими мислиневими експериментами, та намагаємося надавати оцінку,

чи правильно вжите певне висловлювання, та чи є це висловлювання істинним або хибним.

Хансен наводить таку думку про аргументацію А. Баз: «Оскільки ми не розуміємо, про що нас запитують у таких мисленнєвих експериментах, будь-яка наша відповідь буде «несистематичною» і забезпечить лише ілюзорну основу для філософських теорій» [7, р. 559].

Важливо, що сам А. Баз був більш обережним у формулюванні ключових стратегій критики, які практикували філософи повсякденної мови. В роботі «Коли потрібні слова. Захист філософії повсякденної мови» А. Баз застосовує слово «несистематичний» лише один раз. Філософ зазначає: «Це вказує на серйозну проблему процедури теоретика, яка запрошує компетентних мовців «інтуїтивно зрозуміти», чи (було б вірно сказати), що один із героїв якогось «прикладу» знає, яким є певний стан речей – процедура, яка була абсолютно центральною в теоретизуванні про знання в аналітичній філософії» [2, р. 162].

А. Баз пояснює аргумент про «несистематичність» методу філософії повсякденної мови: «По суті, теоретик пропонує нам застосувати слово, компетентне застосування якого вимагає різних речей у різних моделях, але робити це окремо від будь-якої конкретної моделі. Тому частина причини, чому наші інтуїтивні відповіді на запитання теоретика мають тенденцію бути «несистематичними», може полягати в тому, що, відповідаючи на них, нас тягнуть різні та, можливо, суперечливі моделі» [2, р. 162].

Зв'язок між експериментальною філософією і філософією повсякденної мови вже неодноразово відзначався. Наприклад, М. Дойч вважає, що філософи-експериментатори скептично ставляться до апріорного знання, що спонукає їх до емпіричних досліджень. Він стверджує, що експериментатори бачать традиційну філософію як замасковану філософію повсякденної мови (Deutsch, 2009).

М. Дойч зокрема зазначав: «Багато філософів-експериментаторів, здається, припускають, що більшість більш традиційних філософів самі скептично ставляться до апріорного знання. У результаті філософи-експериментатори в кінцевому підсумку ставляться до цих інших філософів так, ніби всі вони, в глибині душі, філософи повсякденної мови. Вони вважають, що будь-яка філософія – це філософія повсякденної мови, але вбрана таким чином, що маскує її справжню природу, – це замаскована філософія повсякденної мови. Це пояснює, чому філософи-експериментатори вважають, що їхні опитування мають таке велике значення для філософії та її методів» [4, р. 460].

К. Сандіс також називає сучасну експериментальну філософію «експериментальною лінгві-

стичною філософією» оскільки вона досліджує, як люди відповідають на певні запитання, зосереджуючись на повсякденних поняттях (Sandis, 2010).

К. Сандіс вважав: «Я назву цю точку зору «експериментальною лінгвістичною філософією» (ELP), тому що це перш за все дослідження того, що люди зазвичай скажуть, коли їм задають певні запитання (хоча здебільшого вони не є явно лінгвістичними чи концептуальними)» [12, р. 181].

Д. Ноуб у своїй роботі з експериментальної філософії зазначає, що хоча звичайна мова не є «судом останньої інстанції», її аналіз може бути корисним для розуміння складних випадків (Knobe, 2003). Зокрема філософ зазначає: «Тепер, коли ми стикаємося з такою суперечкою, інколи корисно запитати себе, що б люди зазвичай сказали про обговорювану ситуацію. Чи скажуть люди зазвичай, що побічні ефекти поведінки були спричинені навмисно? Очевидно, що звичайні формулювання тут не є судом останньої апеляції. (Навіть якщо виявиться, що люди зазвичай називають побічні ефекти «навмисними», ми можемо зробити висновок, що вони справді ненавмисні). Тим не менш, здається правдоподібним, що вивчення повсякденної мови може дати нам деякі корисні вказівки щодо таких складних випадків» [8, р. 192]. Таким чином, філософи-експериментатори поділяють з філософією повсякденної мови інтерес до вживання звичайних мовних термінів.

М. Мізумото підсумовує: «Тим не менш, принаймні ми можемо сказати, що майже всі дослідження основної експериментальної філософії стосуються або

1. Релевантної концепції, що лежить в основі вживання (або судження про вживання) відповідного(их) терміна(ів) повсякденної мови звичайними людьми, або

2. Основний когнітивний процес або психологічний механізм (як працює розум) звичайних людей» [10, р. 32].

Однак термін філософія повсякденної мови має негативні конотації для багатьох сучасних філософів, за винятком тих, хто захищає її або визнає її методологію (Baz, 2012). Якщо проблеми, з якими зіткнулися філософія повсякденної мови, призвели до її занепаду, логічно припустити, що експериментальна філософія може зіткнутися з тими самими труднощами.

Як було зазначено вище, А. Баз запропонував власну стратегію критики «основної течії» в межах аналітичної філософії, яка ґрунтується на тому, що слід вважати як критичний метод в межах філософії повсякденної мови. Метою методу є розробка або перевірка філософських теорій або філософських понять, ставлячи те, що А. Баз називає «запитанням теоретика», яке вимагає суджень про те, чи наша концепція «х»

або вираз «х» застосовні відповідно до визначеного кейсу вживання, фактичного чи уявного.

Хоча називати цю методологію «домінуючою програмою» доволі суперечливо, безсумнівним є її значний вплив на сучасну філософію. Зокрема, філософи-експериментатори трансформували традиційний «кабінетний» метод філософування таким чином, щоб наблизити його до стандартів когнітивної науки, зокрема проводячи формальні експерименти. У цих експериментах звичайним учасникам зазвичай пропонують висловити судження стосовно різних філософськи значущих виразів або концепцій, використовуючи отримані результати як доказову базу для підтримки або спростування філософських теорій.

Найбільший збережений масив робіт з експериментальної філософії, безпосередньо натхненних критичним проектом філософії повсякденної мови, спрямований на емпіричну підтримку вирішення епістемічних проблем шляхом виявлення хибних умовиводів у філософських аргументах, які ці проблеми породжують. Ці проекти реалізовано під назвами «діагностична експериментальна філософія» та «експериментальна філософія повсякденної мови». Дослідники ставлять за мету емпірично зафіксувати та пояснити контекстуально невідповідні умовиводи за замовчуванням у впливових «аргументах ілюзії» та «аргументах галюцинації», які разом формують «проблему сприйняття» – об'єкт дослідження Дж. Остіна, що представляє одну з ключових парадигм критичної філософії повсякденної мови.

Висновки. Філософія повсякденної мови виникає в середині ХХ ст. в стінах повоєнного Оксфордського факультету та на короткий час стає одним з основних напрямів філософування в межах англо-американської аналітичної філософії. Однак, постаючи як протест молодих філософів проти панівних практик філософування, які були звичними для англійських університетів в період до закінчення Другої світової війни, цей метод філософування завжди піддавався суттєвій критиці. З роботами одного з ключових представників філософії повсякденної мови П. Грайсом пов'язують «закінчення філософії повсякденної мови». Хоча говорити про закінчення цього напрямку філософської практики зарано, адже в останні роки з'явилися як проекти захисту філософії повсякденної мови, так і проекти, які застосовують деякі аспекти цієї методології як основу для подальших досліджень, зокрема в межах експериментальної філософії.

В межах статті було уточнено періодизацію філософії повсякденної мови, зокрема запропоновано розглядати «класичний» етап розвитку, а також «нову хвилю». Також проаналізовано різні підходи до застосування методу філософії повсякденної мови, що дає змогу фіксувати

наявність двох окремих проектів дослідження: критичного та конструктивного. Визначено, що критична філософія повсякденної мови знайшла своє продовження в межах експериментальної філософії, що дає змогу говорити про започаткування нових цікавих етапів її розвитку, зокрема як експериментальної лінгвістичної філософії.

Література

1. Austin J. A plea for excuses. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 57. 1956–1957. p. 1–30.
2. Baz A. When Words Are Called For: A Defense of Ordinary Language Philosophy. *Harvard University Press*. 2012. p. 257.
3. DeRose K. The ordinary language basis for contextualism, and the new invariantism. *The philosophical quarterly*, 55(219). 2005. p. 172–198.
4. Deutsch M. Experimental philosophy and the theory of reference. *Mind and Language*, 24, 2009. p. 445–466.
5. Fischer E. Critical ordinary language philosophy: A new project in experimental philosophy. – *Synthese* 201. 2023. p. 102.
6. Gendler T., Hawthorne J. *Oxford Studies In Epistemology*. Oxford University Press. 2005. p. 353.
7. Hansen N. “Nobody would really talk that way!”: the critical project in contemporary ordinary language philosophy Hansen, *Nat* (2014). *Contemporary ordinary language philosophy*. *Philosophy Compass* 9 (8). 2018. p. 556–569.
8. Knobe J. Intentional action and side effects in ordinary language. *Analysis*, 63, 2003. p. 190–193.
9. Ludlow P. Contextualism and the new linguistic turn in epistemology. In G. Preyer & G. Peter (Eds.), *Contextualism in philosophy: Knowledge, meaning, and truth* (pp. 11–51). Oxford University Press. 2005.
10. Mizumoto M. *Experimental Philosophy and Ordinary Language Philosophy*. – *Experimental Philosophy of Language: Perspectives, Methods, and Prospects*. 2023. pp. 31–57.
11. Pinillos A. Knowledge, experiments, and practical interests. In J. Brown & M. Gerken (Eds.), *New essays on knowledge ascriptions* Oxford: Oxford University Press. 2012. pp. 192–219.
12. Sandis C. The experimental turn and ordinary language. *Essays in Philosophy*, 11(2). 2010. pp. 181–196.
13. Warnock G. “Ordinary Language Philosophy”, in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge. 1998. pp. 147–153.
14. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*, 3rd edition, trans. by G. E. M. Anscombe, New York: The Macmillan Company. 1958.

Анотація

Соболевський П. А. Філософія повсякденної мови та експериментальна філософія: сучасний погляд. – Стаття.

Філософія повсякденної мови виникла в середині ХХ століття, ставши одним із провідних напрямів англо-американської аналітичної філософії на корот-

кий період. Як реакція молодих філософів на домінуючі до війни філософські практики, цей підхід від самого початку зазнавав значної критики. Завершення філософії повсякденної мови часто пов'язують із роботами П. Грайса, проте говорити про її повний занепад передчасно. У сучасній філософії з'являються як проекти її захисту, так і дослідження, що застосовують окремі аспекти цієї методології, зокрема в межах експериментальної філософії.

У статті уточнено періодизацію філософії повсякденної мови, виокремлено різні етапи її становлення. Проаналізовано різні підходи до використання методу, що дає змогу виокремити два проекти досліджень в межах філософії повсякденної мови: критичний та конструктивний. Визначено, що критична філософія повсякденної мови знайшла своє продовження в межах експериментальної філософії, що відкриває нові перспективи її розвитку, зокрема як експериментальної лінгвістичної філософії.

Вплив філософії повсякденної мови на сучасну філософію є безсумнівним. Філософи-експериментатори суттєво модифікували традиційний «кабінетний» підхід до філософування, наближаючи його до стандартів когнітивної науки, зокрема шляхом проведення формальних експериментів. У цих експериментах учасникам зазвичай пропонується висловити судження щодо різних філософських значущих виразів або концепцій, а отримані результати використовуються як доказова база для підтвердження або спростування філософських теорій. Найбільший корпус робіт з експериментальної філософії, безпосередньо натхненних критичним проектом філософії повсякденної мови, спрямований на емпіричну підтримку вирішення епістемічних проблем шляхом виявлення помилкових умовиводів у філософських аргументах, що лежать в основі цих проблем. Такі дослідження реалізуються під назвами «діагностична експериментальна філософія» та «експериментальна філософія повсякденної мови». Метою цих проектів є емпірична фіксація та пояснення контекстуально невідповідних умовиводів за замовчуванням, присутніх у впливових «аргументах ілюзії» та «аргументах галюцинації», які разом формують так звану «проблему сприйняття».

Ключові слова: філософія повсякденної мови, експериментальна філософія, експериментальна лінгвістична філософія.

Summary

Sobolievskiy P. A. Ordinary language philosophy and experimental philosophy: a modern view. – Article.

Ordinary Language Philosophy emerged in the mid-20th century, briefly becoming a prominent trend in Anglo-American analytical philosophy. Initially developed as a response by young philosophers to pre-war philosophical practices, this approach faced significant criticism from its inception. While its conclusion is often linked to the works of H.P. Grice, it is premature to consider this philosophy fully obsolete. In contemporary philosophy, there are both efforts to defend it and research projects that utilize aspects of its methodology, particularly within experimental philosophy.

The article refines the timeline of Ordinary Language Philosophy, identifying key stages in its development. It also examines various methodological approaches, distinguishing between two primary research streams: critical and constructive. The study concludes that critical Ordinary Language Philosophy has evolved within experimental philosophy, opening new avenues for its growth, particularly as experimental linguistic philosophy.

The influence of ordinary language philosophy on modern philosophical discourse is undeniable. Experimental philosophers have significantly transformed the traditional «armchair» approach, aligning it more closely with cognitive science standards, particularly through formal experimentation. In these experiments, participants are asked to provide judgments on various philosophically significant expressions or concepts, and the results serve as evidence to support or challenge philosophical theories. The most extensive body of work in experimental philosophy, directly inspired by the critical project of ordinary language philosophy, focuses on empirically addressing epistemic issues by identifying flawed reasoning in the philosophical arguments that drive these problems. These studies are conducted under the frameworks of «diagnostic experimental philosophy» and «experimental philosophy of ordinary language». Their primary aim is to empirically document and explain contextually inappropriate default inferences found in the influential «illusion» and «hallucination» arguments, which together constitute the «problem of perception.»

Key words: ordinary language philosophy, experimental philosophy, experimental philosophy of ordinary language.